

firesc, prima scrisoare e deosebit de bogat comentată : în medie, aproape o pagină de note pentru fiecare rînd al textului, dar uneori cu mult mai mult. Doar două exemple : ultimele 13 cuvinte din 1, 2, 2 sînt lămurite pe mai bine de trei pagini, iar cele două rînduri și ceva din 2, 12, 6 se bucură de peste patru pagini de comentarii ! Găsim astfel observații de topică, stilistică, psihologie, semantică (se discută, pe aproape două pagini, dacă *insomniis* vine de la *insomnia* = ἀσπνία sau de la *insomnium* = ἐνύπνιον, cu zeci de trimiteri, de la Platon la *Onirotica* lui Artemidor, de la Ennius la Silius Italicus și Macrobiu, pînă la actele celui de-al XI-lea Congres internațional de papirologie de la Milano, din 1966), folosirea adjectivelor în *-bundus*, corespondența dintre *cola* metrice și *cola* sintactice, aliterație, ascendența poetică a pasajului demonstrată de utilizarea mediului *feror*, căutarea de către Salustiu a colorismului patetic prin studiul psihologiei de amprentă alexandrină. Să mai pomenesc tabelul (de la p. 145) al frecvenței cuvintelor *omnes, cuncti, multi, ceteri, plerique* în cele două *Epistole*, în celelalte scrieri ale autorului, la Cicero, Caesar, Tacit, frecvența diverselor adversative (p. 148), folosirea lui *et* sau *-que* (p. 195), dar și neadevărul „pesimismului” lui Salustiu (p. 218), dezvăluirea „sloganurilor” politice (p. 291–292), propunerile de reformare a senatului și introducerea votului secret (p. 399–400). Pe urmele unui Fr. Marx, Norden sau Enk, editorul nu vrea să lase aproape nimic pe seama altora.

Volumul se încheie cu un „index nominum et rerum” (p. 429–435) și un „index locorum notabilium” (p. 436–444).

Absența unui *index uerborum* complet e unicul lucru mai important pe care l-aș reproșa exemplarei ediții a lui Paolo Cugusi.

Traian Costa

OVIDE, *Tristes*. Texte établis et traduits par Jacques André (Collection des Universités de France). Paris, Les Belles Lettres, 1968. LII–176 p. în 16° + 3 hărți afară din text.

După *Melamorfazele* editate între 1928 și 1930 de Georges Lafaye, după *In Ibin* editat în 1963 de Jacques André, *Tristia* e cea de-a treia operă a lui Ovidiu care apare în colecția universităților franceze. Editorul e și în acest caz Jacques André, devenit între timp profesor la Facultatea de litere din Nanterre, iar principiile după care e întocmită ediția nu se deosebesc nici ele de principiile urmate în editarea violentului opuscul polemic.

Clasamentul numeroaselor manuscrise urmează în general lucrările editorilor anteriori : Owen, Ehwald-Levy, Merkel, potrivit cărora o primă clasă e reprezentată îndeosebi de un *Laurentianus* (olim *Marcianus* 228), o a doua clasă de *Guelferbytanus* 192, iar clasa a treia de un *Gothanus membr. II* 122 (foarte prețuit de Merkel și Ehwald-Levy). Toate aceste manuscrise ar depinde (cum a încercat s-o dovedească G. Luck în 1963 și cum înclină s-o creadă ultimul editor) de un arhetip comun ale cărui ecouri stăruie într-un document epigrafic din Roma (CIL VI 9632 = 33 813), cu multă probabilitate din secolele I–II e.n. Acest text, cu circa șapte secole mai vechi decît cel mai vechi manuscris cunoscut — așa-zisul *fragmentum Treverense* —, îndreptățește concluzia că ansamblul tradiției porcede dintr-un manuscris astăzi pierdut, cu multă probabilitate corectat spre sfîrșitul sec. al II-lea sau la începutul celui de-al III-lea al erei noastre.

În stabilirea textului Jacques André se arată conservator, conformîndu-se îndeosebi *vulgatei*, la rîndu-i întemeiată pe cea de-a doua clasă de manuscrise : „Les éditions du XX-e siècle — mărturisesc el undeva — ne peuvent plus être révolutionnaires. La présente ne pré-

tend pas l'être, puisqu'elle n'offre que 5 propositions nouvelles de correction''. Și acestea, de altă parte, se caracterizează printr-o prudență care le recomandă fără excepție :

III 5,47 : *dixiue elataque*, în loc de *dixi uelataque* mss., corectate în *dixiue elataue* de Ellis ;

III 10, 11 : *parat*, în loc de *patel* și *patitur* mss., *uelat* Merkel ;

IV 8, 19 : *adeptos*, în loc de *ademplos* sau *adeptas* mss. ;

V 1, 16 : *numquam est*, în loc de *numquam* sau *nostra* mss., *non est* Gronovius ;

V 8, 17 : *monel*, în loc de *manet* mss, *meal* Gronovius.

Cum era de așteptat, în studiul său introductiv Jacques André nu ezită să ia poziție în două probleme care au reținut dintotdeauna (și vor continua să rețină și de-acum înainte) atenția editorilor lui Ovidiu : cauza relegării poetului și veracitatea informațiilor lui în legătură cu condițiile vieții la Tomis și îndeobște în Sciția Mică, în primii ani ai erei noastre. În prima problemă, atitudinea lui e de o prudență reconfortantă. În loc să imagineze o nouă explicație pe lângă toate cîte s-au formulat de-a lungul veacurilor și din numărul cărora alege — pentru a le analiza și respinge — nu mai puțin de șapte, mergînd de la publicarea *Artei iubirii* pînă la amestecul în unele practici de divinație neopitagorică, el se mulțumește să sugereze că Ovidiu ar fi luat parte, din întâmplare, la o adunare nepermisă, cu care prilej a devenit martorul involuntar al unor acte de ordin politic îndreptate împotriva lui August (p. XVI).

În legătură cu viața poetului la Tomis, așa cum e oglindită în *Tristia*, judecățile latinistului francez sînt întunecate, uneori, de insuficienta familiaritate cu împrejurările locale, așa cum am învățat a le cunoaște, în ultimul sfert de veac, pe temeiul a numeroase descoperiri arheologice și epigrafice, altele de acceptarea necritică a unor interpretări tendențioase înflorite în publicațiile bimilenarului ovidian și tinzînd să descopere, într-o compunere literară cu puține ascunzișuri, cînd accente profetice, cînd frămîntări de conștiință de o profunzime de-a dreptul kierkegaardiană.

Despre anume încheieri istorice ale unor asemenea exegeze temerare se vorbește cu răgaz în alt loc al revistei. Cît privește lipsa de informații mai precise despre orașele de pe litoralul românesc al Mării Negre sau despre stările de lucruri de la Dunărea-de-jos către începutul erei noastre, va fi de ajuns să arăt că editorul *Tristelor* citează, e drept, cîteva articole din volumul III al revistei noastre (referitoare, toate, la o fază mai tîrzie a istoriei locale), dar nu cunoaște nici cartea lui Stoian din 1962 (*Tomitana*), nici propriile noastre lucrări închinat trecutului Sciției Mici — de la *Gefi și greci la Dunărea-de-jos* (1965) la *Contribuții la istoria veche a României* (*1967) —, fără a mai vorbi de multele cunoștințe de amănunt pe care i le-ar fi putut oferi aproape fiecare volum din colecția Studiilor clasice.

D. M. Pippidi

Laus Pisonis, Text, Übersetzung, Kommentar. Inaugural-Dissertation der Philosophischen Fakultät der Friedrich — Alexander — Universität, Erlangen — Nürnberg, vorgelegt von Arno Seel, Erlangen, 1969, 209 p.

Atunci cînd a susținut această disertație inaugurală, Arno Seel, fiu al cunoscutului latinist german Otto Seel, se afla încă în ultimul semestru al anilor de studiu, la Facultatea de litere din Erlangen. Cu atît mai plăcută este surpriza pe care o încercăm descoperind treptat priceperea și minuțiozitatea cu care a fost alcătuită această ediție comentată a unei opere îndeobște evitate sau chiar ignorate.